

Słabczyński, Tadeusz

"Obszczestwiennie-politiczeskaja diejatielnost ssylnych polakow w doriewolucjonnom Kazachstanie", Gajrat Sapargaliewicz Sapargaliew, Wladimir Anatoliewicz Djakow, Ałma-Ata 1971 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/1, 148-151

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

szyński), błędne odsyłanie do stron oraz pomijanie stron przy istniejących hasłach. Zmarnowano w ten sposób pożyteczną część książki. Winę za to ponosi redakcja, której ingerencji nie widzimy również w pozostałych częściach opracowania Kuratowskiego (podobnie zauważamy to w innych tomikach tej serii). Przede wszystkim widoczne jest to przy podawaniu nazwisk i imion osób. Pod tym względem panuje całkowita swoboda.

W tekście razi mnie używanie przez Autora błędnej nazwy „Krakowska Akademia Umiejętności” lub „Krakowska Akademia Nauk” (s. 16, 23, 28) zamiast Akademii Umiejętności lub Polska Akademia Umiejętności. Nieprawidłowo podano również rok wyboru Zaremby na członka radzieckiej Akademii Nauk (s. 178). Podobnie błędną datę, opierając się na drukowanych życiorysach, dał także we wcześniejszych publikacjach i autor niniejszych słów. Przy okazji podaje datę właściwą: 6 XII 1924 r.²

Książka o Polskiej Szkole Matematycznej ilustrowana jest 16 portretami i 19 innymi fotografiami. Część tych zdjęć była już reprodukowana, inne natomiast są nieznane i pochodzą z prywatnych zbiorów prof. Kuratowskiego i z archiwum Instytutu Matematycznego PAN. Jakość reprodukcji jest fatalna, co nie należy zresztą do rzadkości w publikacjach polskich.

Tych kilka usterek zauważonych przez recenzenta, stojącego zbyt daleko od historii matematyki aby dać mógł on pogłębioną ocenę książki, nie przesądzają o wartości tej naprawdę cennej i potrzebnej publikacji, z której skorzystać mogą nie tylko szerokie rzesze matematyków, ale również czytelnicy zainteresowani najnowszą historią nauki polskiej i jej miejscem w świecie.

Jerzy Róziewicz

G[ajrat] S[apargaliewicz] Sapargaliew, W[ladimir] A[natoliewicz] Djakow: *Obszczestwiennno-politiceszkaja diejatielnost ssylnych polakow w doriewolucjonnom Kazachstanie*. Ałma-Ata 1971 Izdatelstwo „Nauka” Kazachskoj SSR ss. 252.

Wydanie w Ałma-Ata pracy *Spoleczno-polityczna dzialalnosc zeslanych Polakow w przedrewolucyjnym Kazachstanie* stanowi niewątpliwie istotny krok na drodze do poznania ważnego, ale dotychczas niedostatecznie naświetlonego zagadnienia. Bez znajomości tego tematu trudno mówić o pełnym zrozumieniu zarówno historii Polski XIX i początku XX w., jak i historii tych obszarów, do których zsyłani byli Polacy w okresie zaborów za swoje dążenia patriotyczne i polityczne.

Wnikliwe poszukiwania w zakresie historii kontaktów polsko-rosyjskich oraz historii polskiego dorobku badawczego prowadzone w ostatnich latach w archiwach radzieckich i polskich doprowadziły do ujawnienia wielu nieznanych materiałów źródłowych. Wyrazem tych tendencji jest między innymi monografia G. S. Sapargiliewa i W. A. Djakowa. Drugi z autorów, Władimir A. Djakow, jest znanym i cenionym historykiem polsko-rosyjskich kontaktów politycznych i naukowych. Jest autorem kilkudziesięciu opracowań dotyczących tej problematyki. M. in. napisał książkę *Taras Szewczenko i jego polscy przyjaciele* (polskie tłumaczenie — Warszawa 1964) i biografie poświęcone Z. Sierakowskiemu (Moskwa 1959), J. Dąbrowskiemu (Moskwa 1969), W. Wróblewskiemu (Moskwa 1968). W 1967 r. opublikował biograficzny słownik *Diejatieli russkogo i polskiego oswoboditielnogo dwizenija*. Gościł wielokrotnie w Polsce; w 1967 r. w Warszawie na polsko-radzieckim sympozjum poświęconym historii rosyjsko-polskich kontaktów w dziedzinie geografii i geologii, wygłosił wspólnie z L. A. Goldenbergiem refe-

² Por. *Zapiska ob uczenych trudach Stanisława Zaremby*. „Izwiestija Rossijskoj Akadimii Nauk” 1924 s. 456—458 oraz wyciąg z protokołu tamże s. 428.

rat na temat roli polskich badaczy w poznaniu pod względem geologicznym i geograficznym Kazachstanu i Azji Środkowej w pierwszej połowie XIX w.

Omawiana monografia poświęcona jest polskim rewolucjonistom XIX w. znajdującym się na zesłaniu na terytorium Kazachstanu i południowo-zachodniej części Syberii. Temat opracowany został częściowo w oparciu o źródła już publikowane, a częściowo — o źródła archiwalne Moskwy, Leningradu, Ałma-Aty, Taszkontu, Omska, Orenburga, Kijowa, Wilna, Warszawy i Krakowa.

Cały materiał zgrupowany jest w czterech rozdziałach. Rozdział pierwszy traktuje ogólnie o Kazachstanie, a częściowo również Syberii, jako miejscu zesłania prześladowanych rewolucjonistów. Wymienia się tu między innymi liczbę zesłańców (szacunkowo oceny pozwalają na stwierdzenie, że na terenach tych przebywało w XIX w. ponad czterdzieści tysięcy Polaków) oraz główne rejony ich pobytu i działalności. W ogólnym zarysie omówiono też ważniejsze aspekty działalności politycznej rewolucjonistów, przy czym szczególną uwagę zwrócono na te organizacje konspiracyjne, w których uczestniczyli zarówno Polacy, jak i Rosjanie.

Na tym tle, w rozdziałach od drugiego do czwartego, ukazana jest społeczno-polityczna i naukowa działalność Polaków w Kazachstanie w trzech wydzielonych przez autorów okresach. Odpowiadają one nasileniom ruchów narodowo-wyzwoleńczych i demokratycznych oraz związanym z tym nasileniem represji i zesłań. Rozdział drugi omawia pierwszą znacniejszą falę zesłań i poświęcony jest dekabrystom, członkom polskich organizacji konspiracyjnych z początków XIX w. oraz uczestnikom powstania listopadowego. Wspomina się tu m.in. o Adolffie Januszkiewiczu, Wiktorze Iwaszkiewiczu, Alojzym Pieślaku, Adamie Suzinie, Janie Witkiewiczu, Tomaszu Zanie i Gustawie Zielińskim. Rozdział trzeci poświęcony jest pobytowi w stepach kazachskich konspiratorów z lat trzydziestych-pięćdziesiątych XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem rewolucyjnej młodzieży wojskowej i uniwersyteckiej działającej w tajnych organizacjach, osób związanych ze zbrojnymi wystąpieniami 1846 i 1848 r. oraz polskich patriotów z okresu wojny krymskiej (1853—1856). Autorzy zajmują się tutaj m.in. działalnością Karola Gutkowskiego, Maksymiliana Jątowta (Jakub Gordon), Ludwika Turno, Zygmunta Sierakowskiego, Tomasza Wenera, Jana Woźniakowskiego, Bronisława Zaleskiego i Michała Zielonki. Rozdział czwarty dotyczy nowej fali zesłańców — powstańców 1863 r., rosyjskich rewolucjonistów z lat sześćdziesiątych-osiemdziesiątych XIX w. oraz pierwszych polskich socjalistów. Znaleźli się w niej na przykład A. Aniołowski, Stefan Baranowski, Adam Białowieski, Władysław Brudniewski, Seweryn Gross, Leopold Sielawa i Bronisław Szwarc.

Zesłani Polacy rekrutowali się bardzo często spośród członków tajnych stowarzyszeń, takich chociażby jak Filomaci i Filareci, Czarni Bracia, Narodna Wola i szereg innych. Na zesłaniu większość z nich nadal rozwijała aktywną działalność w różnego rodzaju organizacjach konspiracyjnych. Warto tu wymienić przede wszystkim A. Aniołowskiego, W. Brudniewskiego, Z. Sierakowskiego oraz B. Szwarcego. Dwaj pierwsi na przykład, polscy socjaliści, odegrali pod koniec XIX i na początku XX w. niezwykle doniosłą rolę w rozwoju socjaldemokratycznego ruchu wyzwolenczego w Rosji. W życiu politycznym Kazachstanu bardzo istotny był również udział W. Iwaszkiewicza i J. Witkiewicza.

Niezależnie od tego wielu Polaków prowadziło ożywioną działalność społeczną i naukową. Na ponad sto siedemdziesiąt nazwisk polskich zesłańców przebywających w XIX w. w Kazachstanie i w przygranicznych rejonach południowo-zachodniej Syberii autorzy wymieniają czterdzieści należących do tych, którzy dzięki swojej działalności badawczej, wychowawczej i lekarskiej wnieśli trwały wkład do historii, nauki i kultury tego kraju — z tego około połowa to ci, którzy pozostawili po sobie dorobek pisarski.

Polacy brali czynny udział w tworzeniu pierwszych bibliotek publicznych, muzeów krajoznawczych i innych placówek kulturalno-oświatowych (S. Gross, T. Zan, M. Zielonka). Duże znaczenie miała też działalność pedagogiczna, prowadzona zarówno wśród dzieci rosyjskich, jak i kazachskich (Hilary Gąsiewski, Jan Jastrzębski, Z. Sierakowski, Edmund Straszynski, Arkady Węgrzynowski). Polacy wywarli, o czym u nas dotychczas nie wiedzano, wyraźny wpływ na kształtowanie się światopoglądu czołowych przedstawicieli narodu kazachskiego, m.in. Abaja Kunanabajewa i Czokana Walichanowa (H. Gąsiewski, S. Gross, K. Gutkowski). Wybitną rolę odegrali również polscy lekarze (Adam Przegodzki, Aleksander Przysański, Rogal-Lewicki i wielu innych).

Szczególną uwagę historyka nauki przykuwają jednak badania naukowe zesłańców. Nie tylko interesowali się oni życiem społeczno-politycznym Kazachów i wspomnianą wyżej pracą przy organizowaniu muzeów krajoznawczych, ale prowadzili również badania z zakresu geologii, geografii, etnografii, biologii i innych dziedzin wiedzy. Sapargaliew i Djakow bardzo często i konsekwentnie podkreślają zasługi Polaków dla poznania Kazachstanu. Monografia zawiera szereg niezwykle interesujących wiadomości dotyczących ważniejszych osiągnięć badawczych, między innymi J. Gordona, A. Januszkiewicza, A. Suzina, J. Witkiewicza, T. Zana, B. Zaleskiego i G. Zielińskiego. Wspomina też o pomnikach Adolfa Jabłońskiego (J. Jasińczyk) i Szymona Tokarzewskiego. W dużej mierze jest to jednak materiał znany i nie on jest w pracy najcenniejszy. Natomiast niewątpliwą zasługą autorów leży w wydobyciu na światło dzienne wielu nieznanych dotąd lub zapomnianych postaci i faktów biograficznych dotyczących ich działalności naukowej.

Jedną z takich nieznanych u nas sylwetek jest Adam Białowieski. W latach osiemdziesiątych XIX w. prowadził on wraz z innym Polakiem, Eugeniuszem Michaelisem, badania geologiczne w rejonie Ust'-Kamienogorska, których efektem była między innymi mapa geologiczna powiatu (ujezdu). Białowieski wniósł też poważny wkład w badania zlodowaceń w Ałtaju i innych górach. Praca na ten temat (*Okres lodowy w górach Ałtaju*) opublikowana w angielskim czasopiśmie *The Nature* w 1887 r. została bardzo wysoko oceniona przez rosyjskiego geografa i podróżnika W. A. Obruczewa (1914) oraz braci B. i M. Tronowych (1949).

Wybitne zasługi dla poznania narodu kazachskiego wniósł polski socjalista Seweryn Gross. Obok ożywionej działalności politycznej i społecznej (działalność pedagogiczna, praca przy założeniu biblioteki publicznej i muzeum krajoznawczego w Semipalatyńsku) interesował się on obyczajami Kazachów. Przygotował m.in. *Matieriały dla izuczenija juridiczeskich obyczajew kazachow* opublikowane w Omsku. Praca ukazała się jednak pod redakcją P. J. Makowieckiego, natomiast pominięto zupełnie nazwisko autora (prawdopodobnie ze względów politycznych). Omyłkę popełniono również przy drugim wydaniu w Ałma-Acie w 1948 r.; tym razem Makowieckiego nazwano autorem. Sapargaliew i Djakow, w oparciu o prace zesłańców współczesnych Grossowi, kwestionują autorstwo Makowieckiego i jakkolwiek jego udział w redakcji *Matieriałów*, przyznając je w całości Grossowi. Praca, która pod wieloma względami do dzisiaj nie straciła na aktualności, powinna być, według postulatów Sapargaliewa i Djakowa, ponownie wydana, tym razem pod nazwiskiem prawdziwego autora.

Inni polscy zesłańcy, Ludwik Turno i Tomasz Werner, wstawili się poszukiwaniami węgla kamiennego u brzegów Jeziora Aralskiego i na półwyspie Mangyszłak, prowadzonymi pod koniec lat czterdziestych i na początku pięćdziesiątych ubiegłego wieku.

Wśród polskich badaczy Kazachstanu, których dorobek był do tej pory przemilczany, a o których wspominają jeszcze autorzy monografii, warto wymienić

poza tym S. Baranowskiego (praca o ekonomicznym znaczeniu drogi kolejowej przez Azję Centralną), K. Gutkowskiego (sprawozdania o życiu społeczno-politycznym Kazachów), A. Pieślaka (kolekcje roślinne dla Muzeum Kraju Orenburskiego), L. Sielawę (wspomnienia z podróży po Azji Średniej, stepach kazachskich i Syberii Zachodniej), J. Woźniakowskiego (prace z zakresu matematyki, mechaniki i nauk przyrodniczych) oraz M. Zielonkę (praca badawcza w muzeum krajoznawczym w Orenburgu). Nie należy również zapominać o roli polskich inżynierów, Antoniewicza i Z. Sierakowskiego w pracach inżynieryjno-fortyfikacyjnych prowadzonych w latach pięćdziesiątych XIX w. w rejonie Syr-darii.

Działalności polskich zesłańców nie można traktować w oderwaniu od działalności zesłanych Rosjan, Ukraińców i innych. Dlatego też książka często wykracza poza temat czysto polski i zajmuje się tymi zesłańcami, którzy byli związani z Polakami lub których działalność miała pośredni wpływ na działalność Polaków. Szczególnie żywe i przyjazne kontakty łączyły polskich zesłańców z takimi wybitnymi przedstawicielami postępowej i rewolucyjnej inteligencji w Rosji jak: A. Chanykow, T. Dostojewski, M. Murawski i T. Szewczenko.

Monografia nie wyczerpuje pełnej listy Polaków przebywających w Kazachstanie i nie wszystkim poświęcono dostateczną uwagę. Nie wspomniano np. o Aleksandrze Giedrojcju, Edwardzie Ostrowskim, Piotrze Zaleskim i Józefie Żylińskim, którzy jakkolwiek nie byli zesłańcami, to jednak ze względu na poważny wkład w dzieło poznania Kazachstanu zasługują jak najbardziej na wymienienie. Mimo to książkę tę trzeba traktować jako pierwszą pracę omawiającą kompleksowo udział Polaków w życiu społeczno-politycznym Kazachstanu XIX w. Dotychczasowe opracowania z tego zakresu omawiały ten problem tylko częściowo; ograniczały się zazwyczaj do jednej lub kilku postaci, do niewielkiego obszaru, bądź też tylko do niektórych aspektów działalności polskich zesłańców. Należy z uznaniem podkreślić ilość zebranego przez autorów, w dużej mierze nowego, materiału faktograficznego oraz obiektywne i sumienne podejście do zagadnienia.

Praca Sapargaliewa i Djakowa jest ważną pozycją zarówno dla historyków w ogóle, jak i historyków nauki w szczególności, a także dla wszystkich tych, którzy interesują się historią działalności Polaków poza granicami kraju. Wypełnia ona ogromną lukę, jaka dotychczas istniała w znajomości historii Polski i Kazachstanu XIX oraz początku XX w. Stanowi też wyjściowe zestawienie materiału faktograficznego, który stwarza szerokie możliwości dla postawienia kolejnych zadań badawczych, dla poszukiwań nowych i przyswojenia znanych źródeł dotyczących działalności Polaków w Kazachstanie.

Tadeusz Stabczyński

A. K. Antein: *Damasskaja stal w stranach basseja Baltijskiego moria*. Riga 1973 Izdatielstwo „Zinatne” ss. 139.

Technika dawnych wyrobów stalowych, posiadających na powierzchni charakterystyczny wzór „damasceński” jest od dawna przedmiotem zainteresowania historyków techniki i bronioznawców. Jednak ograniczony materiał doświadczalny nie pozwalał na dokładniejsze poznanie tej technologii. Dopiero liczne badania metaloznawcze dawnych przedmiotów żelaznych z terenu Łotwy i innych krajów bałtyckich ZSRR, przeprowadzone przez Antaina, umożliwiły bliższe zapoznanie się z tą technologią. Wyniki tych badań, uzupełnione pracami innych